


HAKAS AĞIZ ARAŞTIRMALARI TARİHİ: SSCB DÖNEMİ VE SONRASI

TL 4095 Hakas Diyalektolojisi
Prof.Dr.Gülsüm Killi Yılmaz

1944 yılında Hakas Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nün kurulmasıyla birlikte geniş ekipler halinde ve düzenli derleme çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Hakas ağızlarının her biri üzerine bilimler adayı tezleri hazırlanmış, çeşitli süreli yayınlar ve kitaplar içinde yer alan makalelerle Hakas ağızları çeşitli açılardan incelenmiştir.

- 
- N. G. Domojakov, Opisaniye kızı́l'skogo dialekta hakasskogo yazıka, Abakan 1948
 - A.İ. İnkijekova-Grekul, Sagayskiy dialekt hakasskogo yazıka, Abakan 1948
 - D.F. Pataçakova, Kaçinskiy dialekt hakasskogo yazıka, Abakan, 1965
 - N. N. Mejekova, Opisanie şorskogo dialekta hakasskogo yazıka, Abakan 1975
 - Dialektı hakasskogo yazıka, Abakan, 1973
 - Hakasskaya dialektologiya, Abakan, 1992



Anastasiya İvanovna İnkijekova Grekul'un alışması (A.İ. İnkijekova-Grekul, Sagayskiy dialekt hakasskogo yazıka, Abakan 1948, 231 s.) Sagay ağzından yapılan eski derlemelerin yanı sıra kendisinin 1947 yılında Askiz ve Taştıp rayonlarındaki köylerden derlemelere dayanmaktadır. Kendisi Kaç soyundan olan İnkijekova iki ağzı karşılaştırmak açısından farklı bir soydan oluşunun çalışmasına katkı sağladığını belirtir. 14 Yerleşim birimini ziyaret eden İnkijekova-Grekul çeşitli yaş gruplarından, çeşitli eğitim düzeyinde 85 kişi ile görüşme yaparak malzemeyi kaydetmiştir. Silin en iyi şekilde korunduğu Töö (Tyoya) nehri boyunca yaşayanların dilinin tezinin en önemli malzemesini oluşturduğunu belirtir. Bu çalışmada bütünüyle bir ağız betimlemesinden çok, Sagay ağzının edebi dilden ayrılan ses bilgisi, biçimbilgisi ve söz varlığı özellikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonunda ek olarak derlenen metinler de yer almaktadır.



D.F. Pataçakova'nın Kaç ağızı üzerine bilimler adayı tezi kendisinin 1954, 1960, 1963 yıllarında derlediği metinlere dayanmaktadır. 10 ayrı yerleşim biriminden derlediği metinler HAKNİİYALİ arşivindedir. Tezinin sonuna malzemenin çok küçük bir kısmını eklemiştir. Kaynak kişi bilgisi verilmemiştir. Söz varlığı, ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz dizimi bölümlerinden oluşan çalışma Kaç ağızının gramerinin tamamını betimlemektedir. (D.F. Pataçakova, Kaçinskiy dialekt hakasskogo yazıka, Abakan, 1965, 295 s.)



N. G. Domojakov'un Kızıl ağızı üzerine tez çalışmasının (N. G. Domojakov, Opisanije kızıll'skogo dialekta hakasskogo yazıka, Abakan 1948) girişinde Domojakov'un araştırmasına 1942 yılından itibaren başladığı, ancak 1947 yılında HakNİİYALİ tarafından Kızıllara düzenlenen araştırma gezisine kendisinin de katılarak malzeme derlediğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Domojakov Çulım Türklerini de ziyaret etmiştir. Kızıllara yapılan araştırma gezisi sırasında 7 yerleşim birimi ziyaret edilmiştir. Domojakov daha sonra iki meslektaşıyla Çulım Türklerinin yaşadığı bölgeye, bazı yerleşim birimlerinde bulunarak malzeme derlemiştir. Kızıl ağzının gramerinin tam bir betimlemesini içeren çalışma zaman zaman Çulım Türkçesiyle karşılaştırmaları içermesi açısından ilgi çekicidir. Çalışmanın sonunda Kızıl ağzına ait bazı metinler ile Rusça sözcüklerin Kızıl ağzındaki karşılığının verildiği uzun bir kelime listesi içermektedir.

STUDIA ORIENTALIA
EDIDIT SOCIETAS ORIENTALIS FENNICA
XIX:1

WÖRTERVERZEICHNIS
DER
KYZYL-SPRACHE

Fin bilim adamı Aulis J. Joki 1944 yılında Finlandiya'da 30 yaşlarında bir savaş esirinden yaptığı derlemelerdeki söz varlığından oluşan küçük bir çalışmayı 1953 yılında Helsinki'de yayımlamıştır. (Aulis J. Joki, Wörterverzeichnis der Kyzyl-Sprache, Helsinki, 1953, 47 s.) 47 sayfalık bu çalışmada Kızıl ağzındaki sözcüklerin Almanca karşılığı yer almıştır. Sözlüğün sonunda Almanca dizin de bulunmaktadır.



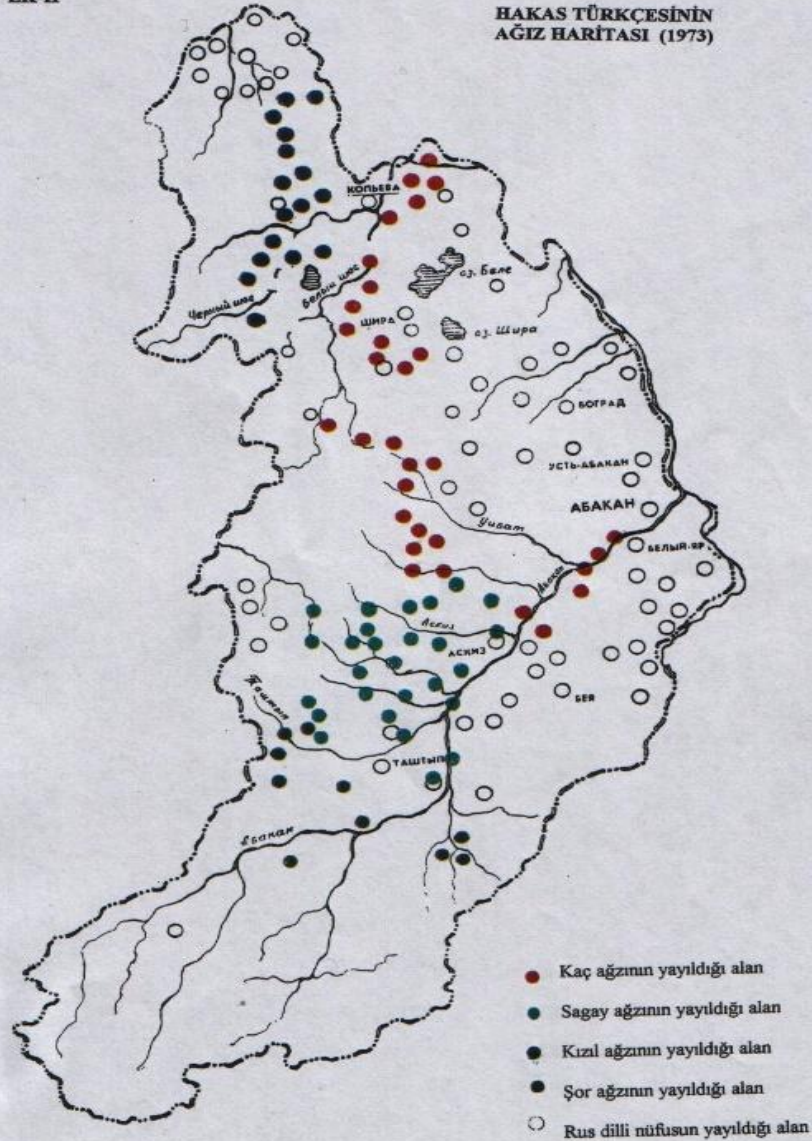
1954 yılında N. A. Baskakov ve A. İ. İnkijekova-Grekul'un Hakas Türkçesinin ve ağızlarının fonetik özelliklerini inceledikleri eserlerinde Hakas ağızları s'leşme ve ş'leşme özelliğine göre iki gruba ayrılmıştır.

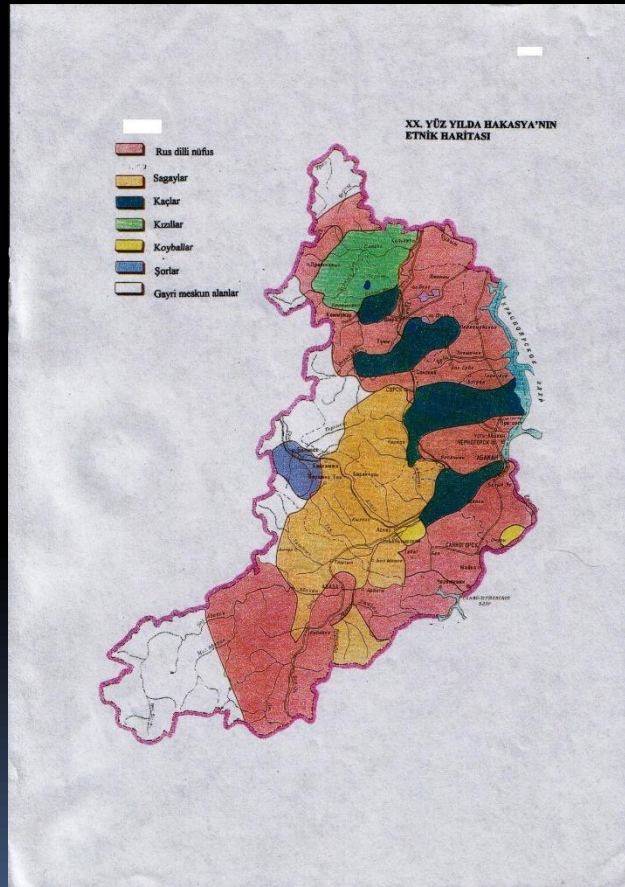
1. Sagay-Beltir grubu (s'li ağızlar): Bu gruba Sagay ile Sagay içinde erimiş olan Beltir ağızı dahildir.

2. Kaç-Koybal-Kızıl grubu (ş'li ağızlar): Bu gruba Kaç, Kaç ağızı içinde erimiş olan Koybal, Kızıl ve Şor ağızı dahildir (Baskakov-İnkijekova, 1954: 326).

ЕК-II

HAKAS TÜRKÇESİNİN AĞIZ HARİTASI (1973)





Hakas ağızlarının Hakasya coğrafyasına yerleşimine baktığımızda Şorlardan sonra ikinci en küçük grubu oluşturan Kızıllar Hakasya'nın en kuzey ucunda, Ordjonikidze ve Şira rayonları ile Krasnoyarsk Krayının Ujur ve Şarıpov rayonlarında Ak ve Kara İyus nehirleri boylarında yaşarlar.

Daha güneye doğru, Sagay ağzından sonra en çok konuşulan ağız durumunda olan Kaç ağzı yayılmış durumdadır. Ust'-Abakan rayonunda Uybat nehri boyunca, Altay rayonunda ve Şira rayonunda İyus nehri kıyısında yaşarlar. Şira rayonunda kaşayan Kaçların dilleri Kızıllarla karışmıştır.

Daha güneye inildiğinde Hakasya'nın tam merkezi diyebileceğimiz bölgede Hakas Türkçesinin en yaygın ağzı olan Sagay ağzının yayılma alanı bulunur. Aşağı yukarı tüm Askiz rayonunu ve kısmen Taştıp rayonunu kapsar. Taştıp rayonu, eskiden Beltir ağzının konuşulduğu bölgedir.

Sagay ve Kaç ağızlarının kesişme noktalarına yakın dar bir alanda Koybal ağzının yayılma alanı bulunur. Dil açısından Askiz rayonundaki Koyballar Sagaylaşırken, Altay rayonundakiler Kaçlaşmıştır. Beysk rayonundaki Koybalların hepsi dil açısından Ruslaşmış durumdadır.

Hakasya coğrafya'sının en güneyinde Sagay ve Beltir ağzını konuşan nüfusun bulunduğu alanın komşuluğunda Şorların ağzı yayılmış durumdadır.

Bugün Hakasçanın yaşayan 4 ağzı olduğu kabul edilmektedir:
Sagay, Kaç, Kızıl ve Şor.

Bu ağızlar da kendi içinde çok küçük fonetik ve morfolojik ayrılıklar olan alt ağızlara ayrılmaktadırlar. Örneğin Kaç ağzının Abakan, Uybat, Beloiyus ve Staroiyus alt ağızları, Sagay ağzının Askiz, Yesin-Töy ve Beltir alt ağızları.

Şor ve Kızıl ağızları ise, daha tek tip bir yapı göstermektedir.

HakNİİYALİ tarafından Hakas ağızlarının belgelenmesi çalışmalarının üzerinden neredeyse 50 yıl geçmiştir. Bu süreç içinde sürdürülen dil politikaları, çeşitli politik ve toplumsal değişimler ve sonuç olarak Hakasların dil durumunda büyük değişiklikler olmuştur. 1926 yılında Hakaslar Hakasya Nüfusunun %49,8'ini oluştururken 1930'da bu oran %53, 1939'da %16,2'dir. 1959'dan 2000'li yıllara kadar da oranları %11 ile %12 arasında değişmektedir. 2010 yılı verilerine göre Hakasya'daki Hakasların genel nüfus içindeki oranı yaklaşık %12'dir.

	1897	1926	1939	1959	1970	1979	1989	2002	2010
RF içinde	42.700	45.600	52.800	56.800	66.700	70.800	80.300	75.600	72.900
Hakas ya'da	41.000	44.200	44.700	48.500	54.700	57.300	62.900	65.400	63.600

Hakasya Cumhuriyeti'nde yaşayan etnik unsurların genel nüfus içindeki oranları

Etnik unsurlar	Nüfus	%
Hakaslar	63643	11,95
Ruslar	427647	80,32
Almanlar	5976	1,12
Ukrainler	5039	0,94
Tatarlar	3095	0,58
Kırgızlar	1875	0,35
Çuvaşlar	1824	0,34
Şorlar	1150	0,21
Diğer	22154	4,15
Toplam	532403	

Hakasları oluşturan alt-etnik grupların da nüfusunda büyük değişimler olmuştur.

Tablo 1: Hakasları oluşturan alt-etnik grupların Hakasların içindeki oranlarındaki değişimler (Veriler V.P. Krivonogov'un çalışmalarından derlenmiştir (1997: 43; 2013:7)).

Boylar/Alt-etnik gruplar	1820	1897	1987	2007
Kızıl	22,6	16,7	4,2	4,1
Kaç	36,6	31,3	20,6	16,5
Koybal	5,1	2,7	2,2	2,1
Sagay (Beltirlerle birlikte)	32,7	46,7	68,1	71,7
Şorlar	3	2,6	4,9	5,6

Tablo 2: Hakasları oluşturan alt-etnik grupların Hakas standart diline hakimiyeti (Kaynak: Krivonogov 2013: 9)

	Konuşan ve anlayanlar %	Anlayanlar %	Güçlkle anlayanlar %	Anlamayanlar%
Kızıllar	2,5	17,8	36,5	43,2
Kaçlar	10,6	27,4	21,7	40,3
Koyballar	24,3	40,6	20,7	14,4
Sagaylar	15,5	39,4	22,3	22,8
Şorlar	12,9	34,1	27,7	25,3


Daha önce en kalabalık grup olan Kaçlar bugün Hakasların yaklaşık %16,5'ini oluşturmaktadır. Daha çok şehirlerde ve büyük kasabalarda yaşayan Kaçlarda anadili bilgisi oldukça düşüktür (Konuşan ve anlayan %10,6).

Kızılilar en düşük orana sahip olan gruptur (%4,1). Büyük ölçüde Rus nüfus ile karışık olarak yaşayan ve dilleri standart Hakas Türkçesinden oldukça ayrılan Kızıl ağzının konuşurlarında anadili bilgisi en düşüktür (Konuşan ve anlayan %2,5).

Bugün Hakasya'da az nüfuslu yerli halk olarak tanınan Şorlar %5,6'dır.

Özellikle son yıllarda Kaç ve Kızıl ağzının belgelenmesine yönelik çok sayıda çalışma yürütülmektedir.


N.F. Katanov Üniversitesi öğretim üyesi Bilimler Adayı, Doç. Vladislav Borgoyakov Rusya İnsani Bilimler Vakfı'nın desteklediği ve 2014-2015 yıllarını kapsayan «Hakas Dilinin Kızıl Ağızı: Bugünkü Durum» (Кызыльский диалект хакасского языка. Современное состояние) adlı çalışması genellikle 1945 yılındaki derlemelerden oluşan arşiv malzemesine dayanmaktadır. Bu proje çerçevesinde birkaç makale ve sözcük listesi yayımlanmıştır. Ancak Kızıl ağzının bütün bir betimlemesini içeren çalışma henüz yayımlanmamıştır.



Боргояков В.А. , Диалекты хакасского языка. Современное состояние, Международная научно-практическая конференция «Проблемы исследования и изучения феномена Малика Габдуллина». – Кокшетау (Казахтан), Кокшетау, 2015, Кокшетау, 2015, 249 - 252- Русский

Боргояков В.А. , К согласным фонемам кызыльского диалекта хакасского языка, Актуальные проблемы современности, Караганды: РИО "Болашак-Баспа", Караганда, 2015, 4, 10, 146 - 149- Русский

Боргояков В.А. , О некоторых архаизмах кызыльского диалекта хакасского языка, Научное обозрение Саяно-Алтая, Абакан, 2015- Русский



Боргояков В.А. , О некоторых тематических группах слов кызыльского диалекта хакасского языка, Филологические науки. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2015. No 2 (44): в 2-х ч. Ч. II. С. 41-43. , Грамота, Тамбов, 2015, 2, 2, 41 - 43- Русский

Kızıl ağzı üzerine bir belgeleme çalışması da Hakas Dil Edebiyat ve Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nün (HakNİİYALİ) Dil Bölümü çalışanları tarafından Rusya İnsani Bilimler Vakfının desteklediği «Kızıl Ağzı: Bugünkü Durum, Problemler ve Geleceği» projesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Radion Sunçugaşev'in yönetiminde gerçekleşen bilimsel araştırma gezisi 2013 yazında yapılmıştır. Hakasya'nın Şira ve Ordjonikidze rayonlarına bağlı 22 köy ile Krasnoyarsk Bölgesinin Şarıpov ve Ujur rayonlarına gidilerek hem dil malzemesi derlenmiş, hem de toplumdilbilimsel veriler toplanmaya çalışılmıştır.

Kızıl ağzından Devrim öncesi ve sonrasına ilişkin çeşitli olaylar, şamanlar, destan anlatıcıları, göç, İç Savaş, sürgün, II. Dünya Savaşı gibi çeşitli konularda sesli kayıtlar yapılmıştır. Ayrıca çeşitli türlerde folklor metinleri de derlenmiştir.

Sunçugaşev, 1940'lı yıllarda kayıt yapılan pek çok köyün artık dil açısından Ruslaştığını, ya da bazı yerleşim birimlerinin artık olmadığını tespit etmiştir. Derlenen malzeme anlam bilim ve gramer açısından incelenmiş ve bazı makaleler yayımlanmıştır.

Bu araştırmanın sonucunda toplumdilbilimini ilgilendiren oldukça önemli sonuçlara varılmıştır. Kızıl ağzını konuşan kesim sadece yaşlı kuşak ile sınırlıdır. En genç konuşurlar 50 yaşın üzerindedir. Kızıl ağzının konuşulduğu bölgelerdeki okullarda (bir okul dışında) Hakasça hiçbir Şekilde (seçmeli ders vb.) okul programlarında yer almamaktadır. Okulun anadilin korunasındaki rolünü gösteren canlı örnekler de tespit edilebilmiştir. Örneğin biri okulda Hakasça öğrenmiş olan diğeri ise Hakasça öğrenmemiş olan iki kardeşten Hakasça öğrenmiş olanı akıcı bir Şekilde kendi ağzını konuşurken diğeri zamanla Rus diline geçmiştir. Hakasadaki dil becerisi anlama ile sınırlıdır ve konuşamamaktadır. Sunuğaşev Kızılların okullarda Hakasça dersinin verilmesi, ayrıca yetişkinler için de Hakasça dil kurslarının açılması gibi taleplerinin olduğunu kaydetmektedir. Bu da Kızıllarda anadili kaybı yüksek olmasına rağmen dilsel bağlılığın srdğine işaret etmektedir. Ayrıca ağızlar arası etkileşim de sıkça karşılaşılan bir olgudur. Özellikle Şehirlerde ya da farklı ağız bölgelerinde yaşayan Kızıllarda, kendi ağız özelliklerinin yerini yaşadıkları bölgede yaygın olan ağız almaktadır.





Hakas ağızlarının belgelenmesi konusunda çok önemli bir çalışma da Rusya Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü Ural-Altay Dilleri Bölüm Başkanı Prof. Dr. Anna Dıbo'nun yönetiminde sürdürülen «Küçük Türk Dillerinin Korpusu» çalışmasıdır (Корпус миноритарных тюркских языков). Hakas dilinin elektronik korpusu kısmen hazırlanmıştır (<http://khakas.altai.ru/>). Hakasça edebi eserlerin, günlük konuşmada kullanılan cümlelerin ve folklor malzemelerinin metinlerinin Rusçaya çevirisiyle ve morfolojik analizi yapılarak verildiği paralel bir korpus oluşturulmuştur. Ayrıca O.Subrakova'nın yönetiminde hazırlanan 22.000 sözcükten oluşan Hakasça-Rusça Sözlükteki tüm söz varlığı da sözlük bölümünde verilmiştir. Ayrıca bir diyalektoloji korpusu da oluşturulması amaçlanmaktadır. Ancak korpusun bu kısmında sadece Beltir ağzından bir kayıt yazıya geçirilmiş, Rusçaya tercümesi ve morfolojik incelemesi yapılmış olarak yer almaktadır. Ayrıca ses kaydı da tam olarak verilmiştir.

Электронный корпус хакасского языка

[Общее](#) [Словарь](#) [Грамматика](#) [Грамматика \(новая версия\)](#) [Тексты](#) [Диалектный подкорпус](#)

Матрица металингвистических данных по параллельному хакасско-русскому корпусу

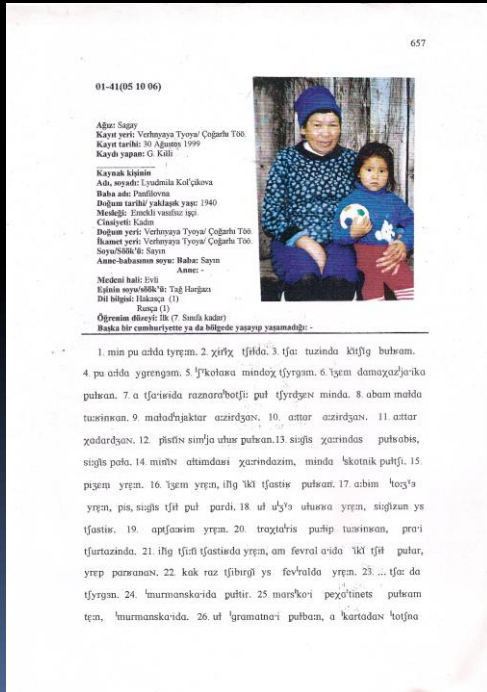
Название произведения	Жанр	Автор	Время написания	Количественные характеристики	Библиографические данные источника	Переводчик	Библиографические данные перевода
Көгүм хорымнарда	Роман	Каркей Трофимович Нербышев, 1938-2004	70-ые годы XX в.	52495 словоупотреблений	Абакан, 1983		
Ай-Хуучин	героический эпос	Эпический вариант П.В.Курбижекова. Запись и подгот. текста В.Е. Майногашевой	Записи 50-х - 60-х годов XX в.	28509 хакасских словоупотреблений, 8000 фраз	Новосибирск: Наука, 1997	В.Е.Майногашева	Новосибирск: Наука, 1997
Алтын-Арыг	Героический эпос	Запись Курбижекова П.В.	1964	36643 хакасских словоупотреблений 10340 фраз	Москва - 1988	В.Е. Майногашева	Москва: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1988
							Кичиничева Э. В. Способы

2016 Eylöl'ünde Rusya İnsani Bilimler Vakfı en önemli proje desteği olan *Megagrant*'ı Prof. Dr. Anna Dıbo'nun «Eş Zamanlılık, Artzamanlılık ve İlişkiler Açısından Güney Sibirya» (Языки южной Сибири в синхронии, диахронии и взаимодействии) adlı projesine vermiştir. Özellikle ikidilli olan Şor, Hakas, Teleüt gibi küçük grupların konuşmalarının belgelenmesi, elektronik korpuslarının hazırlanması gibi çalışmalar projenin hedefleri içindedir.



Yaşayan Diller Enstitüsü'nde çalışan (Living Tongues Institute for Endangered Languages) Amerikalı dilci Dr. Gregory D. S. Anderson da Kızıl ağzını belgeleme çalışması yapmıştır. National Geographic tarafından desteklenen Kalıcı Sesler Projesi (Enduring Voices Project) çerçevesinde 2012 yılında Kızıl ağzının konuşulduğu köylere gitmiştir. Sarala, Ustinkino gibi köyleri ziyaret eden dilci bu ağzın 50-60 konuşuru olduğunu, ayrıca Ustinkino köyünde Kızıl ağzında konuşan 11 yaşında bir kız ile büyükannesine rastladığını ve konuşmalarını kaydettiğini belirtmektedir. http://voices.nationalgeographic.com/2012/05/21/ng-explorers-help-record-xyzyl-language/ev_xyzyl_1030868/

Türkiye’de de Gülsüm Killi Yılmaz 1999-2000 yıllarında Hakasya’da alan araştırmasında bulunmuş Prof.Dr. F.Sema Barutcu-Özönder’in danışmanlığında hazırladığı Hakas ağızlarının karşılaştırmalı tarihsel ses bilgisi konusundaki doktora çalışmasını 2002 yılında savunmuştur. Gülsüm KİLLİ (2002) Hakas Türkçesinin Ağızları, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman. Prof. Dr. F. Sema Barutcu Özönder, Ankara, 1536 s.



Kaynaklar:

Gülsüm Killi Yılmaz(2007) Hakas Ağız Araştırmaları Tarihi Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Prof.Dr. Edhem R. Tenişev Anısına*, 4(3), Eylül 2007, 105-124.

Gülsüm Killi Yılmaz(2014) Hakas Yazı Dilinin Ağız Temelinin Değişimi Üzerine. *Çağdaş Türkoloji Araştırmaları/ Современные тюркологические исследования* (Ed. Gülsüm KİLLİ YILMAZ, Radion D. SUNÇUGAŞEV), Ankara-Abakan: Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 177-188.